

821.511.141(497.113)-4

Bordás Gyöző

A GERARD ÍRÓJÁRÓL

On the Writer of Gerard

Herceg János születésének századik évfordulóján kiadónk körlevéllel fordult a Herceg életművét jól ismerő irodalomtörténészekhez, kritikusokhoz, íróársakhoz, olvassák újra, és mai szemmel értékeljék az író több mint hat évtizednyi munkásságát, illetve emlékezzenek az íróra. Az újraolvasóknak több mint harminc kötet állt a rendelkezésükre: regények, novelláskötetek, esszék, emlékezések, naplók, versek, kritikák, művelődés- és helytörténet, publicisztika, fordításkötetek, a műveiből készült színpadi változatok, filmek.

Irodalmi munkásságának teljes terét teszi bejárhatóvá és újraértékelhetővé a kötet akár műfajok, akár pályaszakaszok, akár az írói önvallomások vonalán.

A kötetben az eddigi „Herceg-látásoknak” újabb aspektusai is természetszerűleg megmutatkoznak, gazdagítva általa az életműről és emberi alakjáról tudott ismereteinket. Mert ezekből az itt közölt szövegekből egyaránt kitetszik, hogyan tekintünk ma az életművének mozaikkockáiból összeálló egészére, amelyben egymás mellett jól megfér a vízió és valóság, az információ és az értékítélet, az esztétika és a közéletiség is. A kötetben ezen belül szellemi kisugárzása, sőt, emberi alakja is szükségszerűen nemcsak felvillan, hanem meg is mutatkozik.

Kulcsszavak: Herceg János, újraolvasás, mai értékelés

A méltán legrangosabb vajdasági magyar írónak tudott Herceg János száz évvel ezelőtt született.

A Forum Könyvkiadó *A Gerard írójáról* címmel napvilágot látott a Herceg János-i opust újraolvasó és az íróra emlékező kötettel tisztelgett. Nem mindennapi vállalkozás ez, de bizonyítéka annak, hogy egy olyan életmű, mint amilyen írónké, még ma is foglalkoztatja az irodalomtörténészeket, kritikusokat, íróársakat. A felkérésre, hogy olvassák újra, és mai perspektívából értékeljék az író húsz-harminc, vagy éppenséggel hetven évvel ezelőtt írt műveit, illetve emlékezzenek az íróársra, a mintegy harminc irodalmár közül huszonketten éreztek belső késztetést is, hogy írást adjanak a készülő kötet számára, zömmel a ma távlatából tekintve egy-egy műre, korszakra, vagy Herceg műfajaira. Ez utóbbi azért is fontos, mert szinte nincs irodalmi műfaj a regénytől a novellisztikán át, verseken, esszéken, kritikákon, emlékezéseken, hely- és művelődéstörténeti írásokon keresztül az irodalmi publicisztikáig, melyet írónk ne művelt volna, hogy aztán elsősorban regényeiből színpadi és filmes változatok is készüljenek. Mintegy harmincöt kötet állt az újraértékelők rendelkezésére, amelyek közül húszban találtak ma is említésre, vizsgálgatásra méltót.

Toldi Éva, Herceg János máig egyetlen monográfusa, a novellista Herceg beszédmódjából kiindulva regényeit elemzi, s hívja föl a figyelmet a hercegi művek iróniájára és szatírjára, s mindezt egy vissza-visszatérő figura – Gerard bohóc – jellemzésén keresztül, aki „a figura metaforikus természeténél fogva lehet ideális parabolisztikus alak”, mert a „bohóc szerepében ellentétes viselkedésformák és hangulatok egyesülnek: sír és nevet, a legősibb szerepjáték keretében egyszerre mutatja be a falusi idillt és a totalitarizmust”, mint pl. az *Ég és föld* című regényben. De Gerard – aki ott volt már a harmincas évek novelláiban is – kulcsszerepet kap az elképzelt térben játszódó *Gogoland* regényében is, e tér kezdetben az ígéret földjének tűnik, de mint kiderül, ennek a társadalomnak is a fő mozgatórugója a hierarchia, amely megint csak tisztességtelen módon tartható fenn.

Toldi tehát az eddig Herceggel kapcsolatban kevésbé emlegetett társadalomkritikát fedezi föl új olvasatában, és helyezi a lírai és nosztalgikus emlékei elé, elemezve például, a *Sikkadó földekent*, a máig is csak napilapunk 1954-es évfolyamában olvasható szociografikus regényét (amelyből, tegyük hozzá, Vicsek Károly filmet is forgatott), vagy az *Anna búcsúját*, amelyben a főhős nem tudja elfogadni az új világrend művészetére érvényes szabályokat, és öngyilkos lesz.

Az *Ég és föld* regényből drámává lett Gerard-történetet vizsgálja Gerold László is, e fanyar, keserű drámát, amely a mai emberről és időről is szól. A Radoslav Dorić huszonöt évvel ezelőtt rendezte előadás ugyancsak a politikumot hozta előtérbe, ráérezve, hogy benne nem csak egy kis vidéki cirkusz bohócáról van szó. Franyó Zsuzsanna, e mű dramatiszálója is ezt a kérdéskört járja körül.

Utasi Csaba a pályakezdő Herceg Jánosra tekint vissza két később, a hetvenes években megjelent emlékirata, a *Két világ* és az *Előjáték* című kötetek alapján, amelyek az 1926-tól 1941-ig terjedő időszakot ölelik föl, s vizsgálja, vajon abban az időben a nagy nekifeszülések és keserű kudarcok sodorták volna-e az író-t következetlen és ellentmondásos helyzetekbe.

Nem, szögezi le – hiszen küzdelme során – „függetlenül attól, hogy egy-egy elképzelése mai távlatból mennyire látszik elfogadhatónak – mindenkor a sanyarú társadalmi és irodalmi adottságok meghaladását tűzte ki célul. Ha nem így volna, a háború és a szocialista realizmus sötét évei után aligha teljesíthette volna ki életművét”.

Mit jelent ma, negyven év múltán Herceg János egyetlen verseskönyve, a *Kiáltás a ködből?* – teszi fel a kérdést Bányai János, újraolvastva ezeket a zömmel „versbe fogott novellákat”, s vonja le a következtetést, miszerint egyik közös nevezőjük az „elmúlás” egy-egy pillanatának a megragadása, s több önéletrajzi vallomásként is olvasható. A rejtőzködő költő verseiben a tárcaírás alkalmiságát tengelyéből fordította ki és a költészet felé tette nyitottá, nem a versírás hagyományos eszközeivel, hanem egészében a nyelvre összpontosítva. „Ennek az

összpontosításnak – állapítja meg Bányai – meggyőző jele a verset mondatként, a mondatot versként előállító beszéd.”

Ebben a jegyzetben aligha pásztázható végig az újraolvasó kötetének anyaga, csak jelezni lehet, hogy Bence Erika a *Módosulások* című regényét olvasta újra, megállapítva: „Olyan világ, ahol elmosódnak, s valamiféle kisvárosiasságban oldódnak föl a nemzeti-politikai-vallási ellentétek: a háború ejtette sebek begyógyulnak, a hatalomváltások és ideológiai ellentétek kisebb sűrűlódások mellett mentek végbe.” Szabó Szilvia az *Ég és földet*, Káich Katalin a helytörténeti *Visszanéző* kötetet vizsgálja. Hózsza Éva viszont egészen sajátos szempontból, a zene és a kép dimenziója felől elemzi a *Mulandóság* novelláskötetet, és járul hozzá jobb értéséhez. Szinte idézésre kívánczik mondata: „a Tél szövegében zene és identitás Chopin-módra fonódik össze”.

Pomogáts Béla irodalomtörténész egyetlen novellát, a *Vásárt* elemzi a *Tragikus bácskai életkép* című tanulmányában, s már a bevezetőjében jelzi: „Herceg János műfaja a vajdasági magyar irodalom”, idézve Bányai Jánost találóan a *Kisebbségi magyaróra* című kötetéből. S miért is? Mert azáltal, hogy pontosan itteni, „vajdasági, s ezzel nem egyszerűen az a földrajzi térség jelölhető meg, ahol életének legtöbb évét végigszenvedte, annyira, hogy akár boldog is lehetett, és mindvégig vállalta is a cseppet sem könnyű szenvedést”.

A kötet második blokkjához tartozik Fekete J. Józsefnek a regionalizmus kérdését feszegető tanulmánya, amelynek egyik következtetése, hogy Herceg János tájunkra és vidékünkre koncentráló író valójában a katalizátor szerepét is betöltötte a vajdasági magyar irodalomban, mert az ötvenes és hatvanas években az osztályellentéteket alapul vevő szocialista realizmust fékezte, és gátolta, hogy kizárólagos ideológiai-politikai irányelvvé váljon a művészetben. Mert Herceg elve volt mindaz, ami vajdasági, ugyanakkor egyetemes magyar és európai is, lévén, hogy a centrum és a periféria mégiscsak egybefonódik.

„Mégis hol kezdek Herceg János hagyománytisztelétének és filológiai törekvéseinek a gyökereit keresni?” – kérdezi Pastyik László a *Hagyomány és filológia* című tanulmányában. S a választ abban találja meg, hogy Szenteleky Kornél irodalmi törekvéseinek őrzőjeként és folytatójaként, Németh László és Szabó Dezső szellemi közelségében, a Benedek Marcellal való „atyai és baráti” kapcsolata „egyetemes és urbánus értékekre való lankadatlan figyelését” eredményezte. Az 1941 és 1944 közötti időszak – állapítja meg Pastyik – a humánus értékek védelmének és a termékenyítő filológiának a jegyében zajlott, hiszen „a zombori könyvtár őreként két könyvjegyzéket és egy bibliográfiát adott soknyelvű olvasói kezébe. A nagy múltú bibliotéka anyagából korokat, népeket és művészeti értékeket felmutató és tudatosító tömör könyvészetet szerkesztett”. Ezenfelül elvégezte a délvidéki magyar kisebbségi irodalom első nagyobb lélegzetű felmérését, s antológiát állított össze kortársainak novelláiból. 1945 után pedig a képzőművészeti hagyományok feltárásában és kiértékelésében végzett jelentős munkát.

A zombori könyvtárosi tevékenységéből indul ki Silling István is, amikor „a vendéglátás helyi színeit (és ízeit) elemzi Herceg János emlékezéseiben”. Elsősorban a *Visszanéző* és a *Régi dolgainkról* című kötetek alapján állapítja meg, hogy „Helyi színek és helyi ízek, díszes bállok, pezsgős vacsorák, csendes pityizálások, hajnali pálinkázások – megannyi színfoltja a régi Zombornak...”

Végezetül még annyit, hogy többen irodalmi vagy publicisztikai műfajban tisztelegnek a kötetben Herceg János előtt. Teszik ezt például Lovas Ildikó, Balogh István, Mérey Katalin és Aaron Blumm vagy Németh István, Gobby Fehér Gyula, Dudás Károly, Csorba Béla...

A kötetet Kartag Nándornak, az Újvidéki Televízió riporterének, a 85 esztendő Herceg Jánossal folytatott beszélgetése zárja, amelyben az író végigtekint az akkor már több mint hat évtizedes pályáján, kifejtve pl., hogy 1938-ban Pestről hazatérve kulturális programot hirdet a jugoszláviai magyar irodalomról és az intellektuális feladatokról. Itt fejt ki Herceg, miszerint „...valahol el kellett mondanom ezt a programot. Erre jó alkalom volt a hazatérésem megindoklása és a Szenteleky-program vállalt folytatása. Szirmai volt a *Kalangya* szerkesztője, és nagy megértést tanúsított, így, szinte akaratom ellenére hirdetem azóta is az itt élni és itt meghalni törvényszerűségét. És mint a mellékelt ábra mutatja, egy évtizedekig tartó munka talán ki is fejezte ezt a programot, amit én abban a hazatérésemkor elmondott, illetve megírt esszében elképzeltem... A 41-től 44-ig terjedő időszak további gyakorlati kifejezést jelentett a *Cél és vallomás*nak, illetve az itt élés szolgálatában a magyar irodalom továbbvitele. Azt hiszem, politikailag is jelentős fordulat volt az életemben. A *Kalangyában* szerb írók írásait közöltem, ami abban az időben, hát, nem illett bele a hivatalos politika programjába. Milan Konjović képeiről írtam, Veljko Petrović novelláit közöltem, meg sok más íróét, úgyhogy az együttélésnek ez a gyakorlati megvalósulása, azt hiszem, nagyon tisztességes eredményekkel járt.” Arra a kérdésre viszont, hogy regényei és elbeszélései mellett rendszeresen végzett újságírói feladatokat is, írt tárcákat, riportokat, szociográfiát, az író ezt válaszolja: „Azt hiszem, hogy koncepció szempontjából nem lehet különbséget tenni szépirodalmi és zurnalisztikai feladatok között. Én abban maradtam, mint az irodalomban, az újságírásban is. Még néhány évvel ezelőtt ki-kijártam riportokat írni a Bácskaság különböző részeire. Szükségem volt rá. És állítólag az itteni magyarságnak is szüksége volt rá, hogy valaki megörökítse.”

A *Gerard írójáról* című kötet szerzői az eddigi „Herceg-látásnak” újabb aspektusait is megmutatják, gazdagítva általa az életműről és emberi alakjáról tudott ismereteinket. A kötetet záró képanyag viszont dokumentumértékéért érdemel figyelmet.

On the Writer of Gerard

On the occasion of the hundredth anniversary of János Herceg's birth, our publisher sent a circular to literary historians, reviewers and fellow writers who are well acquainted with the opus of the writer to re-read and evaluate the writer's more than sixty years long work or put into words their recollections on him. Those who were to reread his work had more than thirty volumes at their disposal, novels, books of short stories, essays, remembrances, diaries, poems, reviews, cultural and local history, journalism, translations and stage and film versions of Herceg's work.

This book renders his entire literary work accessible and ready for fresh evaluation either along the line of literary genres or the stages in his career or again his confessions.

Naturally, new aspects of "seeing Herceg" also arise in this volume, enriching our knowledge on the opus of the writer and the man himself, because the texts published in the book reveal the way we look at the entire opus put together from mosaics, in which there is room for both vision and reality, information and value judgement, aesthetics and public life. And within all these things Herceg's intellect radiates, what is more his human stature not only flares up now and then but shows all the way through.

Keywords: János Herceg, rereading, present-day evaluation.